

TÓTH GIZELLA

KÖZELÍTÉSEK A MAGYARORSZÁGI ÉS SZLOVÁKIAI ROMA IRODALOMHOZ (1. RÉSZ)

Tanulmányomban egy olyan kisebbség irodalmáról szólok, aki nem ismeri saját irodalmát, sokuknak nincs is rá lehetősége, hogy ezt megismerje, hiszen a túlélésért való harc és a mélyszegénységben való vergődés tölti ki többségük mindennapját. A roma irodalom kapcsán fokozott jelentőséggel bír a nyelv kérdése. A roma írók többsége ugyanis nem romául írja a műveit (illetve nem csak romául), így az az elsődleges elv, ami a nemzeti irodalmak meghatározásánál működik (t.i. milyen nyelven született a mű), ebben az esetben nem működik. Egy irodalmi mű, függetlenül az üzenetétől, a belőle kirajzolódó identifikációs konstrukcióktól, stb. elsősorban nyelvi produktum, így nem elhanyagolható, hogy melyik nyelv kódkészletét felhasználva jön létre. A szlovákiai roma irodalomba ezért olyan szerzők művei is beletartoznak, akik szlovákul és magyarul (is) írtak, írnak. Ezeknek az íróknak mindegyike igyekezett a saját szlovákul (a későbbiekben magyarul) megírt műveiket egy ponton túl roma nyelvre is lefordítani.

A roma írók művei szakirodalmi szempontból tehát egyszerre két szöveggörnyezetben élnek: az egyik környezetet az adott nyelv irodalma alkotja (magyar, szlovák), a másikat pedig, írókról lévén szó, a roma irodalom kontextusa határozza meg. Azt, hogy egy roma író nem roma nyelven íródott műve milyen mértékben asszimilálódik a roma irodalmi korpuszba, nagyban befolyásolja az író személyisége is. Ha egy író napi szinten éli meg a cigányságát, erősebb viszonyt alakít ki a befogadó közönséggel, mint az, aki „csak” emlékképekből rakja össze a valamikori roma identitását, vagy esetleg már külső, nem roma szemmel néz a világra (Djuric, 2004, 21–29). Görömbei András szerint „a nemzeti tudatnak nem feltétele az államiság”, és arra a következtetésre jut, hogy a magyar irodalomba minden olyan mű beletartozik, ami – mindegy, mely országban, de – magyarul íródott, és ezt nevezzük egyetemes magyar irodalomnak. Ebbe a halmazba beletartoznak azon művek is, amelyeket idegen nyelven írnak magyar szerzők (Görömbei, 1996, 273–275). Tanulmá-

nyomban a Görömbei által definiált magyar irodalom analógiáját veszem alapul, és a roma irodalom fogalma alatt azoknak a műveknek az összességét értem, amelyek 1. roma nyelven születtek, 2. annak az államnak a nyelvén születtek, ahol a mű szerzője él, 3. a szerzőjük vállaltan roma. Bár a fentiekben megalkotott definíció ennél jóval részletesebb kifejtést igényelne, ha a kérdésnek szigorúan elméleti megközelítéséhez ragaszkodnánk, úgy vélem, ennek a tanulmánynak a célkitűzéseivel összhangban áll, s lehetővé teszi a roma irodalomról való beszédet, anélkül, hogy véglegesen lezárnam a „beszélhetünk-e egyáltalán roma irodalomról¹, vagy kizárólag roma származású szerzők irodalmi alkotásairól van csupán szó” – kérdést. S lehetővé teszi, hogy ne pusztán a roma nyelvű alkotásokra térjek ki, hanem azokra is, amelyek a szlovákiai roma írók tollából születtek magyar nyelven.²

Saját tapasztalatból mondhatom, hogy a roma írók tollából származó irodalmi alkotások rendkívül összetettek, hiszen a művek nagy részének köszönhetően a romák, esetünkben

a szlovákiai romák olyan jellegzetes helyzete tárul elénk, amelyekben azon életformával ismerkedhetünk meg, amelyek az autentikus hagyományokon és lelkvilágon túl olyan markánsan eltérő, tipikus roma világképet rajzolnak elénk, amelyek specifikumaiban gazdagok, és egy más nemzeti karakterológia szempontjait kínálják fel a befogadónak. Az olvasón áll, hogy dekódolja-e a többek közt társadalmi értékítélet szülte műveket, interpretálja-e az abban rejlő üzeneteket, vagy csupán egy, az irodalmi művek könyvespolcáról levett alkotásnak tekinti azokat. A roma irodalmi alkotások nagy részének leggyakoribb témája nem csupán a roma identitás, a történelem, a hagyományok és a kultúra bemutatása, hanem a társadalmi egyenlőség, az elfogadás utáni vágyakozás üzeneteit is közvetítik a többségi társadalom számára, és olyan meritumot képviselnek, amelyek a mindenkori befogadóhoz szólnak.

A SZLOVÁKIAI ROMA IRODALOM

A szlovákiai roma irodalom nem mindennapi helyzetben van, hiszen különleges helyet foglal el a szlovákiai irodalmi kánonban, és egy autentikus kisebbségi irodalmat testesít meg, még akkor is, ha ez egyelőre alig reflektált.

Bárczi Zsófia *A szlovákiai magyar irodalom fogalmi problémái* című tanulmányában foglalkozik a szlovákiai magyar irodalom meghatározásának problematikájával, miszerint a szlovákiai magyar irodalom önálló létét elfogadók földrajzi-intézményes okokra hivatkoznak, a másik csoport pedig az egy nyelvhez kapcsolódó összmagyar irodalmi hagyományra világít rá, de egy fontos szempontot nem vesznek figyelembe: az pedig az időfaktor (Bárczi, 2010, 85–90). Az időtényező a roma irodalom kapcsán is fontos.

A roma irodalom kezdete (Cseh) Szlovákiában az 1950-es évekre tehető, ez az időszak irodalmi-történelmi szempontból egy új nemzetiségi irodalom megszületését jelentette. Az első roma származású szerzők a képzetesebb romák első generációjából érkeztek. Irodalmi szövegeiket az állam nyelvén, szlovákul írták, roma nyelvű szövegeket nem tette közzé, mivel Csehszlovákiában a szocializmus ideje alatt a romák nem voltak elfogadva önálló kisebbségként, az állampolgárság, a roma nyelv, a roma kultúra gyakorlása ebben az időben teljes mértékben háttérbe szorult. A

domináns műfaj a színhagyományra épülő³ roma műmese lett, így a gyermek és ifjúsági irodalom volt a kezdő lépcsőfoka az irodalmi alkotásoknak. A rendszerváltozásig csupán egy-egy személy foglalkozott a roma irodalommal, majd 1989 után nőtt a roma származású írók szakmai érdeklődése és a roma nyelven író szerzők száma. Fontos politikai fordulatot jelentett a roma nemzetiség 1991-es elismerése és a 2008-as roma nyelv kodifikációja és szabványosítása (Facuna–Lužica, 2017, 92–93).

A roma irodalom tekintetében két évszám érdemel fontosabb figyelmet: 1969, amikor megalakult a Cigány-Roma Szövetség, melynek tagjai voltak az ezt követő időszak kiemelkedő szerzői is (ezek közül Ilona Lacková és Dezider Banga rendelkezett főiskolai végzettséggel). A roma nyelv ekkor újdonságnak számított, hiszen 1969 előtt kizárólag szlovák nyelven születtek irodalmi alkotások, mivel a roma nyelvnek ezidáig nem voltak lefektetve a helyesírási szabályai. A másik fontos fordulópontot a már említett 1989-es év jelentette, a kommunista kormány bukása után a roma irodalom szélesebb körben terjedt el. Az 1990-es évektől a nemzeti kisebbségek kifejezőeszköze a gyermek- és ifjúsági irodalma lett. Ezekre az alkotásokra jellemző, hogy a szerzők főleg a saját hagyományaikra összpontosítanak, igyekeznek megőrizni egyéniségüket, és hűek maradnak a roma mese funkciójához. A kortárs gyermekirodalom kontextusát nézve megfigyelhető, hogy a roma vers- és dalgyűjtemények mellett főként a roma mesék emelkednek ki, amelyek inkább az olvasók fiatalabb generációját szólítják meg, felkeltve az irodalomtudomány képviselőinek figyelmét, sőt néhány szerzőre is inspirálóan hatottak (Hlebová, 2007, 71).

Fontosnak tartom a téma szempontjából kiemelni, hogy akárcsak „a művészet, az emberiség is egységes, s mint ilyen, egyetlen faj, aminek kezdetől fogva elidegeníthetetlen és lényegi jellemzője, attribútuma, hogy – a legkülönbözőbb, szakrális és profán okokból és célokkal – műalkotásokat hoz létre” (D. Magyar, 2013, 90).

A ROMÁK IRODALMA MAGYARORSZÁGON

Rajko Djuric *A roma irodalom* című összefoglaló művében az értelmiségi magyarországi cigányprímások sike-

rének tulajdonítja a roma irodalom és művészet iránti nagyfokú érdeklődést, melynek köszönhetően az 1960-as évektől olyan írók és költők lépnek színre, mint Lakatos Menyhért, Choli Daróczi József, Osztóján Béla, Rostás Farkas György, Holdosi József, Bari Károly és Balogh Attila. D. Magyar Imre *A magyarországi cigányság irodalmáról* című doktori értekezésében arra hívja fel a figyelmet, hogy a reprezentatív irodalomtörténetekből hiányoznak a cigány irodalom alkotói. Az akadémiai irodalomtörténeti alkotások sem hívják fel a figyelmet a roma nemzetiségű írók alkotásaira. Nézzünk közülük néhányat.

A becenevén ismert hatkötetes *Spénót*, amely 1964 és 1966 között jelent meg *A magyar irodalom története* címen. Ezekben a művekben még nem igazán lehetett roma szerzőkről írni, hiszen a roma szerzők csupán a 60-as években kezdenek jelentkezni. A szintén hatkötetes folytatásában, becenevén a *Sóskában* a *Költészet* című kötetben említett tesznek Bari Károly lírájáról (1995–1996), a prózát ecsetelő részben megjelenik Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regénye is, és Holdosi József *Kányák* című műve nem egész egy mondatnyi utalást kap, amelyet látomásos cigánykrónikának nevez Kis Pintér Imre (Sótér, 1964–1966).

Kulcsár Szabó Ernő 1945 és 1991 közti időszakot felölelő munkájában csupán Bari Károly szerepel. Kulcsár szerint Bari versei a kifejezésformák leértékelését mutatják (Kulcsár Szabó, 1994: 160–161).

Gintli Tibor és Schein Gábor irodalomtörténetében (*Az irodalom rövid története*) roma szerzőkről nem olvashatunk, viszont külön kiemelendő, hogy több oldalon keresztül tárgyalják az etnikai, az afrikai és az indiai regényt is. Ezek a regények nagy hasonlóságot mutatnak a roma irodalmi alkotások helyzetével (Gintli–Schein, 2003, 498–620).

A Szegedy Maszák Mihály-féle *A magyar irodalom történetében* (D. Magyar, 2013, 49) és Grendel Lajos *A modern magyar irodalom történetében* sem szerepelnek roma alkotók (Grendel, 2010). A Gintli-féle irodalomtörténet, amely három részre bontja irodalmunkat, Schein Gábor – aki a második világháborúig visszamenőleg nyújt áttekintést a magyar irodalomról – csupán Osztóján Béla *Átvin Jóskának nincs, aki megfizessen* című

regényét elemzi röviden (Gintli, 2011, 1047). Az irodalomtörténetek tehát mellőzik a roma irodalmat, ha meg is említenek néhány szerzőt, csupán érintőlegesen teszik: Bari Károly, Osztójkán Béla, Lakatos Menyhért és Holdosi József fel-felbukkannak, de egyik összefoglaló irodalomtörténet sem tesz említést Choli Daróczi József, Balogh Attila, Kovács József, Jónás Tamás, Szécsi Magda vagy Rostás Farkas György munkásságáról.

A POSZTKOLONIÁLIS IRODALMI OLVASAT

A tanulmány szempontjából fontosnak tartom röviden megemlíteni a posztkolonialis irodalom elméletét, hiszen az országokon keresztül ívelő roma irodalom valóságos tere lehet. A posztkolonialis elmélet az 1970-es évek elején alakult ki az ázsiai és afrikai belga, brit, holland, francia, portugál gyarmatok felszabadulását követően, létrejött az ún. harmadik világ (Salamon, 2006, 1151). Bókay Antal a posztkulturális kritikát a következőképpen jellemzi: „A háttérben az a meggyőződés áll, hogy az irodalmi mű nyelvi struktúráját a jelentésképzés során rejtett kontextuális, kulturális behatások módosítják. Ezek a hatások vágy- és hatalomtermészetűek, ezért grammatikai eszközökkel nem írhatók le (...), így a posztkulturális kritika erőteljesen interdiszciplináris és rendszerszerűen rendelkezik gyakorlati, politikai tendenciával is” (Bókay, 2006, 273). A művek értelmezésekor a történetek olyan szövegkörnyezet mentén értelmeződnek, amely tudatos és tudattalan tényezők által meghatározottak, az etnikai identitás dekonstruál, befolyásolja

nem csupán az olvasást, de magát az alkotás menetét is, hiszen másképp ír és értelmez a fehér és nem fehér ember, férfi és nő (Bókay, 2006, 275). A posztkolonialis teória egyik korai képviselője Homi Bhabha, kinek a nevéhez két fogalom fűződik: a hibriditás (identitások integráció nélküli keveredése) és a mimikri (sok romára jellemző ez: átveszi a többség nyelvét és kultúráját, de csak látszólag) (D. Magyarai, 2013, 73–74).

Egyetértek D. Magyarai gondolatával, miszerint a posztkolonialis olvasat olyan művek elemzésénél alkalmas, amelyekben etnikailag eltérő közösségek és/vagy csoportok vannak jelen, és a nézeteltérések ebből a devianciából buggyannak ki.⁴ Így Bókay értelmezésére támaszkodva a posztkolonialitás „jelenti a kolonialis diskurzus... szétzóródását a globalizálódó világban, azt, hogy a multikulturalitás, a sokfajúság elkerülhetetlenül (pozitív és negatív értelemben egyaránt) áthatja jelenkorunkat, önmagunkat és mások olvasatát” (Bókay, 2006: 281). Magam is osztom D. Magyarai meggyőződését, aki szerint ez a fajta olvasati mód a roma irodalom interpretációjában is hasznosítható, hiszen az országokon keresztülívelő roma irodalmi művek sok hasonlóságot mutatnak a posztkolonialista irodalommal.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Mbembe Achille, 2008. *Mi az a posztkolonializmus?* In: Lettre, 2008 téli, 71. szám
- Bókay Antal, 2006. *Posztkolonialitás*, In: *Bevezetés az irodalomtudományba*, Krónika Nova Kiadó, Budapest.
- D. Magyarai Imre, 2013. *A magyarországi cigányság irodalmáról*, doktori értekezés, Debrecen.

- Salamon Konrád, 2006. *Világtörténet*. Budapest: Akadémiai.
- Gintli Tibor, 2011. *A magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grendel Lajos, 2010. *A modern magyar irodalom története*. Magyar líra és epika a 20. században. Pesti Kalligram.
- Gintli Tibor – Schein Gábor, 2003. *Az irodalom rövid története*. Pécs, Jelenkor.
- Kulcsár Szabó Ernő, 1994. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum.
- Sötér István, 1966. *A magyar irodalom története. I–VI. kötet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964–1966.
- Benyovszky Krisztián (szerk.), 2015. *Bevezetés az irodalomtudományba*. Nitra, UKF.
- Hlebová Bibiána, 2007. *O autoroch a rómskom fenoméne*, In: Slovo o slove, vol. 13, 70–71.
- Facuna Jozef – Lužica René, 2017. *Rómska kultúra*. Štátny pedagogický ústav, Bratislava.
- Bárczi Zsófia, 2010. *A szlovákiai magyar irodalom fogalmi problémái*, In: Partitúra, 5. évf, 1.sz., 85–90.
- Beck Zoltán, 2002. *A cigány irodalom fogalomtörténetéhez*. In Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Friss kutatások a romológia tárgykörében. Konferenciakötet*. Pécs, PTE, Romológia Tanszék. 99–106o.
- Djuric Rajko, 2004. *A roma irodalom*. Budapest, Pont Kiadó.
- Görömbei András, 1996. *A szavak értelme*. Budapest, Püski.

¹ A cigány irodalom kifejezés első használata József főherceg nevéhez fűződik, ez a terminus aztán már csak az 1960-as években kerül újra felszínre, amikor az első roma irodalmi generáció is megjelenik (vö. Beck, 2002).

² A roma írók szlovák nyelven született alkotásaival itt most nem foglalkozom, mivel a szlovákiai magyar oktatásban felhasználható, megjeleníthető alkotásokra összpontosítok.

³ Az íratlan irodalomról lásd bővebben Theinemann Tivadar: *Szóhagyomány*. In Benyovszky K. 2015. *Bevezetés az irodalomtudományba*.

⁴ Lásd bővebben: Achille Mbembe: *Mi az a posztkolonializmus?* Lettre, 2008 téli, 71. szám.

